

Mateusz Potoczny

"I riti propri del Papa celebrati nella Capella privata durante la Settimana Santa nei secoli XII e XIII", Karol Litawa, Rzym 2014 : [recenzja]

Liturgia Sacra. Liturgia - Musica - Ars 22/1(47), 279-284

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

i wiele innych zalet, o których Recenzent nie wspomniał, a które organiści w czasie rekolekcji i dni skupienia, które prowadziłem, przekazywali mi osobiście.

Ks. Wojciech Kałamarz CM
Redaktor naczelny XLI wydania *Śpiewnika kościelnego* ks. Jana Siedleckiego

Recenzje i omówienia nadesłanych książek

LITURGIKA

KAROL LITAWA, *I riti propri del Papa celebrati nella Capella privata durante la Settimana Santa nei secoli XII e XIII*, Rzym: Pontificio Istituto Liturgico 2014, 293 s., ISBN 978-83-62934-57-7.

W obrzędowości katolickiej liturgia papieska bez wątpienia należy do najbardziej podniosłych i okazałych. Towarzyszący jej ceremoniał od najdawniejszych czasów był inspiracją dla celebr sprawowanych w całym Kościele. W historii tegoż Kościoła, a często także dziś, sprawowaną przez Biskupa Rzymu liturgię uznaje się za wzorcową i dlatego w wielu miejscach próbuje się naśladować pewne elementy „podglądnięte” w Rzymie. Warto jednak pamiętać, że z wielu względów liturgia papieska rządzi się nieco innymi prawami niż ogólnie przyjęte i stąd możemy na nią patrzeć jak na swoistego rodzaju obrządek w obrządku albo lepiej: ryt papieski w rycie Kościoła katolickiego.

Chociaż papieskie ceremonie są zasadniczo doskonale udokumentowane, a ich obecność w mediach jeszcze bardziej sprawia, że się popularyzują, to jednak nie zawsze były one tak oczywiste, zwłaszcza jeżeli ograniczały się do zamkniętej w murach Pałacu Apostolskiego prywatnej kaplicy Jego Świątobliwości. Warto pamiętać, że — zwłaszcza w średniowieczu — prywatny ceremoniał papieża obejmował nie tylko pewne wyjątkowe święta czy wspomnienia, ale dotyczył właściwie całego roku kościelnego. Szczególny wydźwięk miały tu celebracje związane z najważniejszymi wydarzeniami chrześcijańskiej wiary, tj. obrzędy przeznaczone na Wielki Tydzień Męki Pańskiej. Monografia ks. Karola Litawy, będąca rozprawą doktorską obronioną w Papieskim Instytucie Liturgicznym w Rzymie w 2013 r., stanowi bardzo ciekawą prezentację tychże wielkotygodniowych obrzędów papieskich sprawowanych na przełomie XII i XIII w. w prywatnej kaplicy Biskupa Rzymu w pałacu na Lateranie. Tytuł pracy — *Obrzędy własne papieży celebrowane w kaplicy prywatnej w Wielkim Tygodniu w wiekach XII i XIII* — w jasny sposób określa zarówno jej problematykę, jak i zakres czasowy opracowanego zagadnienia.

Struktura recenzowanej monografii jest jasna i logiczna. Została podzielona na sześć rozdziałów poprzedzonych *Wstępem* i zwieńczonych *Zakończeniem*. Ponadto

licząca 293 strony książka zawiera *Wykaz skrótów* oraz bogatą *Bibliografię* podzieloną na źródła, słowniki i encyklopedie oraz opracowania. Same źródła podzielono dodatkowo na dotąd nieopublikowane, pochodzące z Archiwum Urzędu Papieskich Celebracji Liturgicznych, oraz na już wydane, które obejmują dzieła patrystyczne, dokumenty Kościoła oraz księgi liturgiczne.

We *Wstępie* (s. 35–38) zarysowana została problematyka oraz wskazano cel badawczy pracy, którym, według autora, jest „odtworzenie i analiza — z historycznego, celebratywnego i teologicznego punktu widzenia — życia liturgicznego we wskazanym okresie historycznym, sprawowanego w Wielkim Tygodniu w laterańskiej rezydencji Następcy Świętego Piotra” (s. 35). Autor przedstawił tu również główne źródła pracy oraz zastosowane w niej metody badawcze.

Kolejne rozdziały monografii zredagowane zostały w sposób jasny i proporcjonalny, a ich zawartość treściowa odpowiada chronologicznemu rozwiązaniu problemu postawionego w tytule. W pierwszym rozdziale (s. 39–79) dokonano prezentacji własnych obrzędów papieża w średniowieczu widzianych z perspektywy historycznej. W poszczególnych paragrafach autor kolejno charakteryzuje tradycje liturgiczne w prywatnej kaplicy papieskiej w omawianym okresie historycznym (XII i XIII w.), ukazuje znaczenie tejże kaplicy, nazywanej już wówczas *Sancta Sanctorum* w religijności średniowiecza, oraz zestawia obrzędy, jakie Następca Świętego Piotra celebrował w tym miejscu w okresie Wielkiego Tygodnia (chodzi konkretnie o obrzędy związane z Niedzielą Palmową i Świętym Triduum Paschalnym).

Cztery kolejne rozdziały, ze względu na analityczny charakter opracowania, mają niemal jednakową strukturę i odnoszą się do poszczególnych elementów opracowanego w monografii zagadnienia. Rozdział drugi (s. 93–133) stanowi szczegółową analizę pierwszego dnia wielkotygodniowych celebracji papieża sprawowanych w średniowieczu w laterańskiej kaplicy, czyli Niedzieli Palmowej. W pierwszym paragrafie znajdujemy krótkie wprowadzenie historyczno-liturgiczne, osadzające początek Wielkiego Tygodnia w jego teologicznym kontekście, oraz szczegółowe przedstawienie dwóch charakterystycznych obrzędów sprawowanych tego dnia: błogosławieństwa palem i procesji z palmami. Drugi paragraf stanowi analizę średniowiecznych ksiąg liturgicznych zawierających obrzędy Niedzieli Palmowej sprawowane w Rzymie. Analiza obejmuje przede wszystkim rubryki z następujących ksiąg: *Liber Politucus* (XII w.), *Ordo Officiorum di Bernardo Cardinale, Pontificale Romanum saec. XII*, *Ordinale Papale* (XIII w.) oraz *Liber ceremoniarum Curiae Romanae* autorstwa Giacomo Caetani Stefaneschiego (XIII w.). Tę część rozdziału zamyka tabela, w której obrzędy zawarte w powyższych księgach zostały ze sobą zestawione. Ostatni paragraf drugiego rozdziału poświęcony został teologii zawartej zarówno w gestach obecnych we własnych obrzędach Niedzieli Palmowej, jak również teologii modlitw i śpiewów przeznaczonych na ten właśnie dzień.

W rozdziale trzecim (s. 135–175) analizie poddano kolejny ważny obrzęd papieskich celebracji Wielkiego Tygodnia — odprawiane w Wielki Czwartek *man-*

datum, tj. obrzęd obmycia nóg (por. J 13,1-20). Podobnie jak we wcześniejszym rozdziale autor wprowadza czytelnika w genezę omawianego rytu oraz wskazuje na jego sprawowanie w Kościele rzymskim doby średniowiecza. Następnie, w oparciu o źródła liturgiczne — *Liber Politucus* (XII w.), *Ordo Albina* (XII w.), *Liber Censuum* (XII w.), *Pontificale Romanum saec. XII*, *Pontificale Romanae Curiae saec. XIII*, *Liber ceremoniarum Curiae Romanae* (XIII w.) — zaprezentowana została dyscyplina związana z celebracją omawianego obrzędu. W ostatnim paragrafie, podobnie jak wcześniej, uwaga autora skupiła się na teologicznym znaczeniu obrzędu *mandatum* oraz przewidzianych do jego celebracji modlitw i śpiewów.

Przedmiotem czwartego rozdziału (s. 177–218) jest sprawowany w Wielki Piątek obrzęd adoracji krzyża. W pierwszym paragrafie obszernie zaprezentowano tradycję związaną z przechowywanym w kaplicy św. Wawrzyńca (tzw. kaplica relikwii) krzyżem, używanym do papieskich obrzędów Wielkiego Piątku Męki Pańskiej w jego prywatnej kaplicy w XII i XIII w. Drugi paragraf stanowi analizę liturgiczną jedyne w roku kościelnym dnia aliturgicznego: przedstawiona została tu struktura celebracji, a następnie szczegółowo opracowane zostały następujące elementy: liturgia słowa i *Orationes sollemnes*, Liturgia Uprzednio Poświęconych Darów oraz papieska liturgia adoracji krzyża. Powyższe studium, jak w rozdziałach poprzedzających, oparto na przywołanych już liturgicznych księgach źródłowych. Ostatni paragraf, poświęcony teologicznemu znaczeniu obrzędów, odnosi się do znaków i gestów celebracji, wśród których istotną rolę miały zarówno pora odprawiania obrzędu, jak i obecna w nich cisza oraz adoracja krzyża.

W piątym rozdziale (s. 219–252) podjęto refleksję nad ostatnim z papieskich obrzędów Wielkiego Tygodnia, czyli rytym *Resurrexit* sprawowanym w Niedzielę Zmartwychwstania. W pierwszym paragrafie omówiona została Wigilia Paschalna jako celebracja poprzedzająca obrzęd *Resurrexit*. Następnie, w oparciu o źródła, ukazany został obrzęd sprawowany przed słynną starożytną ikoną *Acheropita*. Rozdział kończy, podobnie jak poprzednie, teologiczne omówienie antyfon oraz gestów towarzyszących papieskiej ceremonii wielkanocnej.

Ostatni rozdział monografii (s. 253–288) koreluje z rozdziałem pierwszym i stanowi niejako klamrowe zwieńczenie całego studium. Bazując na przeprowadzonej analizie, autor skoncentrował się tu na znaczeniu papieskich obrzędów XII i XIII w. i ich wpływie na obrzędy sprawowane przez Biskupów Rzymu w następnych stuleciach. W pierwszym paragrafie zaprezentowano pontyfikaty trzech wielkich papieży omawianego okresu historii — Innocentego III, Honoriusza III i Mikołaja III. Paragraf drugi skupił uwagę na znaczeniu obrzędów papieskich w duchowości liturgicznej Kościoła rzymskiego. Trzeci i ostatni paragraf ukazuje historię prywatnej kaplicy papieskiej, spadku znaczenia związanej z nią liturgii, która notowana była od czasów niewoli awiniońskiej, oraz wpływu, jaki złoty okres jej funkcjonowania (XII i XIII w.) wywarł na kształt późniejszych papieskich celebracji. Analiza przeprowadzona w tej jednostce monografii ułożona została zgodnie z paradygmatem

przyjętym do całości pracy, tzn. według poszczególnych dni papieskich celebracji Wielkiego Tygodnia.

W *Zakończeniu* (s. 289–293) zostały zebrane wnioski z dokonanej analizy. Autor zauważył, że w świetle przeprowadzonych badań papieska kaplica na Lateranie — *Sancta Sanctorum* — była miejscem, w którym w średniowieczu życie liturgiczne było niezwykle intensywne. Sprawowane w niej misteria były półprywatne, tzn. mimo celebracji „za zamkniętymi drzwiami” stanowiły część wprowadzającą w obrzędy celebrowane w bazylikach (por. s. 291) oraz istotnie wpłynęły one na kształt późniejszych obrzędów Wielkiego Tygodnia w kościołach in *Urbe*.

Monografia ks. Karola Litawy z punktu widzenia metodologicznego jest poprawna i wskazuje na solidny warsztat badawczy autora, co już w tym punkcie czyni z niej pozycję wartą zauważenia. Zestawienie zastosowanych w pracy skrótów oraz pozycji bibliograficznych jawi się jako profesjonalne. Również przypisy w pracy zostały zredagowane w sposób rzetelny; wielokrotnie nie stanowią one jedynie suchego odesłania do cytowanego dzieła, ale zawierają także obszernie objaśnienia i komentarze do omawianych w przebiegu pracy zagadnień, co czyni z nich niezwykle cenne uzupełnienie głównego nurtu narracji.

Od strony językowej praca wydaje się być zredagowana poprawnie. Choć nie brakuje w niej błędów stylistycznych, to jednak w żaden sposób nie wpływają one na jakość prezentowanych treści. Napisana została w języku włoskim i z całą pewnością jest zrozumiała zarówno dla posługujących językiem natywnie, jak i dla obco-krajowców. Mimo że język pracy jest zasadniczo prosty, nie brakuje w niej również sformułowań finezyjnych, dodających typowego dla włoskiej ekspresji słownej kolorytu. Warto jednak zaznaczyć, że fakt zastosowania takich figur językowych w żaden sposób nie pozbawia narracji jej rzeczowego charakteru i fachowego konkretności prezentowanych treści.

Chociaż w ocenie monografii zewnętrzna forma wydania nie jest pierwszorzędną, to jednak warto zwrócić uwagę na pewne elementy, które wydają się być mało dopracowane czy wręcz niestaranne od strony edytorskiej. Do głównych niedopatrzeń należy tu zaliczyć podwójne wyróżnianie cytatów: choć zostały one wyodrębnione z tekstu i zastosowano w nich mniejszą czcionkę (co jest edytorską oczywistością), opatrzone je dodatkowo tabulatorami oraz cudzysłowami, które wydają się zbędne. Ponadto w wielu miejscach tekst kończy się w połowie strony pozostawiając pustą przestrzeń, by na kolejnej stronie kontynuować rozpoczętą wcześniej myśl (zob. np. s. 94, 96, 207, 274).

Z merytorycznego punktu widzenia recenzowana praca bez wątpienia stanowi wartościowe opracowanie nieznannej właściwie praktyki liturgicznej prywatnej kaplicy papieskiej doby średniowiecza (warto pamiętać, że liturgia tej kaplicy była różna od liturgii sprawowanej w Bazylice Laterańskiej, por. s. 122). W celu lepszego wprowadzenia czytelnika w kontekst omawianych zagadnień autor szczegółowo

zdefiniował związane z nimi pojęcia. Lektura pierwszego rozdziału pozwala poznać się z tym, czym właściwie była Kuria Rzymska doby średniowiecza i funkcjonujące w niej podmioty, takie jak np. *cappella papale*. W następujących częściach studium, przeprowadzając kolejno analizę wielkotygodniowych celebracji papieskich wraz z ich szczególnymi obrzędami, ks. Karol Litawa nie tylko osadził je w ich kontekście historycznym, ale również ukazał ich znaczenie dla rozwoju późniejszych praktyk celebracyjnych przyjętych nie tylko przez Kościoły Rzymu, lecz także przez wszystkie inne wspólnoty odwołujące się do łacińskiego dziedzictwa liturgicznego. Niezwykle cennym jest oparcie analizowanych celebracji o materiały źródłowe, w dużej mierze dotychczas nieedytowane. Ten fakt sprawia, że praca jawi się jako istotne *novum* na gruncie współczesnych opracowań liturgicznych. Choć analiza tekstów źródłowych czasem wydaje się zbyt powierzchowna, to jednak należy zaznaczyć, że nie tylko wskazuje ona na pewne rubryki istotne z punktu widzenia papieskich celebracji w wiekach średnich, ale poszerza badania o prezentację najważniejszych modlitw przewidzianych do sprawowania obrzędów i o ich teologiczny komentarz.

Jak zaznaczono powyżej, autor zarysował we *Wstępie* podjętą problematykę, jednakże wyznaczony tu cel pracy zdaje się być zbyt ogólny i mało precyzyjny. Autor mówi co prawda o „przedstawieniu i opisanu obrzędów papieskich” oraz o „rekonstrukcji i analizie liturgicznego życia” Pałacu Apostolskiego (por. s. 35), jednakże całość monografii domagałaby się zaznaczenia jeszcze jednej — wydaje się istotnej — kwestii. Otóż stawiając taki problem, ks. Litawa podjął pewne ryzyko, które wymaga odpowiedzi na pytanie: czy lub na ile możemy zrekonstruować przebieg liturgii papieża w wybranym tu kontekście? Gdybyśmy bowiem dysponowali jednym źródłem, które z całą pewnością było przewodnim w laterańskiej kaplicy, odpowiedź na pytanie byłaby nader prosta i oczywista. Jednakże autor formułując problem badawczy jako „rekonstrukcja” papieskiej liturgii, zdecydował się bardziej na dokonanie syntezy różnych źródeł i sformułowanie swoistej hipotezy, która ukazywałaby możliwy (ale nie dający się w pełni zweryfikować) przebieg celebracji, o których mowa w całości pracy. Dlatego obok rekonstrukcji należałoby jednak zaznaczyć, że chodzi tu o rzeczywistość naznaczoną pewną nieuniknioną dozą subiektywizmu. Jednakże ten drobny brak nie wpływa w żaden sposób na pozytywną ocenę monografii, gdyż całość jej treści w pełni ukazuje zamysł i intencje autora oraz czyni zadość zaproponowanemu przez niego sposobowi opracowania zagadnienia. Widać to zwłaszcza poprzez pewną logiczną ciągłość każdego rozdziału: odwołując się bowiem do przekazów źródłowych na temat konkretnej czynności liturgicznej, autor najpierw analizuje poszczególne wersje obrzędów, by następnie wzajemnie je zestawić i ukazać prawdopodobną wersję papieskiej celebracji, co dodatkowo obrazują zawarte w tekście tabele porównawcze.

Pogłębieniem teoretycznego omówienia liturgii jest zawarta w monografii szeroka analiza teologiczna, którą autor kończy omawianie każdego z obrzędów celebra-

cyjnych papieskiego Wielkiego Tygodnia. Na szczególną uwagę zasługuje podkreślone przez ks. Litawę dwóch wymiarów celebracji paschalnych, które uwydatniały się w obrzędach sprawowanych w prywatnej kaplicy papieskiej. Chodzi o *anamnesis*, czyli uobecnianie bądź przypomnienie wydarzeń zbawczych, oraz o *mimesis*, czyli naśladowanie ich przebiegu. Choć ta pierwsza obecna jest w każdej celebracji liturgicznej, to prezentacja *mimesis* wielkotygodniowych obrzędów papieskich wydaje się szczególnie ważna, poruszająca i niosąca w sobie głęboką symbolikę teologiczną. Warto tu wspomnieć chociażby wzorowane na jerozolimskich papieskie celebracje Wielkiego Piątku (por. s. 208nn) lub przejmujący ryt *Resurrexit* (por. s. 225nn), który autor opatrzył następującym komentarzem: „Ucałowanie *Acheropita* jest gestem niezwykle znaczącym i wyraża pozdrowienie oraz komunię papieża ze Zmartwychwstałym” (s. 250).

Monografia ks. Karola Litawy stanowi niezwykle ciekawe studium dotyczące historii liturgii papieskiej. Dlatego należy stwierdzić, że recenzowana książka bez wątpienia spełni oczekiwania czytelników zainteresowanych problematyką historii papieskich liturgii oraz może stać się istotnym ogniwem w prowadzeniu dalszych badań nad podjętą problematyką. Choć praca została napisana w języku dobrze znanym kręgom liturgistów, wypadałoby sobie życzyć, by w celu przybliżenia tematyki szerszemu gronu polskich odbiorców, została przetłumaczona na ich język ojczysty.

Ks. Mateusz Potoczny

GUIDO FUCHS, *Weekend a liturgia. Między kościelną Tradycją a współczesnym przeżyciem czasu*, Kraków: „Homo Dei” 2014, 198 [1] s., ISBN 978-83-64451-14-0.

Dla współczesnego człowieka, pochłoniętego szeregiem obowiązków zawodowych, koniec tygodnia jawi się jako „zbawienny” czas wytchnienia, zasłużonego odpoczynku, restartu przed kolejnym interwałem pędzącego tygodnia. Słowo *weekend* budzi szereg pozytywnych skojarzeń, związanych z czasem dla siebie, rodziny, swojego hobby. Czy jednak ten ulubiony przez nas, współczesnych, *weekend* ma coś wspólnego z życiem religijnym? A może to tylko objaw zsekularyzowanego kalendarza, który *weekendem* zastąpił święty dla chrześcijan pierwszy dzień tygodnia? Książka Guido Fuchsa stanowi próbę oddemonizowania *weekendu* i ukazania jego liturgicznego waloru. Swoją refleksję autor rozpoczyna od analizy czasu liturgicznego w perspektywie całego tygodnia. Taki punkt wyjścia pozwala sformułować wniosek, że *weekend* rozumiany jako odcinek czasu między piątkowym popołudniem a niedzielnym wieczorem stanowi okres odgrywający doniosłą rolę w życiu, liturgii i pobożności chrześcijan. Dlatego też w drugiej części pracy autor w rzetelny sposób ukazuje teologiczne znaczenie trzech *weekendowych* dni oraz kreśli ich liturgiczną symbolikę zawartą w szeregu przeznaczonych na dni *weekendu* form liturgicznych. Ostatnia część książki stanowi interpretację wcześniejszych wniosków. Autor zauważa, że *weekendu* nie należy ignorować z liturgicznego punktu